

SOBRE EL TOPÓNIM ORPESA/OROPESA

Autor: Germà Colón Doménech.

Ple: 1991

1. PREMISSA

El problema que es planteja és de caràcter pràctic: determinar quina és la forma genuïna del topònim castellanenc que la nomenclatura oficial castellana anomena Oropesa (del Mar). En valencià, ¿és Orpesa o Oropesa?

El lingüista ha de confessar en primer lloc que se n'ignora per complet l'etimologia, que no hi ha documentació del període llatí i ni de l'àrab (un Abija ben imprecís d'al-Idrisi, segle XII, no ajuda gens).¹ Deixem ací de banda tota ociosa discussió sobre la constitució del nom, dels seus suposats components pre-romans, dels sufix tal o qual. A un filòleg una miqueta vesat li seria molt fàcil d'adduir autoritats etimològiques o onomàstiques al respecte, però amb llurs suposicions no avançaríem ni un pas en la solució del problema.

Cal també, pel que fa al passat, que ens limitem a consultar la documentació escrita a les terres de l'antic *Regne de València* i que en prescindim de qualsevol altra, siga aragonesa o de terres estranyes, la qual no té als nostres ulls massa valor probatori.²

2.1.- Documentació valenciana.

A més de l'esment aparegut al *Llibre del Repartiment* (1238), copie les mencions³ que es fan en les Cròniques de Jaume I, on ix set vegades, i de Ramon Muntaner (segles XIII i XIV):

Llibre del Repartiment:

“(0148). F. Periç de Pina: Beo cum totum vallem et alqueriam d'Ayn, cum furnos et moledino, quod possidet totum hec de rex donec *Orpesam*, et postea debet recuperare rex Beo cum valle et Ayn, retinet pacem et guerram ibidem. Il nonas marcii. (X)⁴

Crònica de Jaume I:

cap. 233: “nós irem ab vós tro passat lo grau d'*Orpesa*”.

cap. 228: "...no y menjarem ni hi romanrem esta nuyt tro a *Orpesa*. E él dix: Per què no? Per aquesta raó –dixem nós– que si eren los sarrains esta nuyt en trenuytada al grau d'*Orpesa*, per cert tot nos o afolarien...E passem esta nuyt a *Orpesa* e posarem puys aquí e d'aquí aenant porem anar segurament”.

cap. 229: “A en Lop avia dat salt al comenador d'*Orpesa* al pinar desà i grau”.

cap. 230: “...e albergam, que ja era escur, a *Orpesa*”.

cap. 239: “e faya tanta de mar pel vent que faya a l'exaloch, que, quan les mars venien sobre el castell de Paníscola ves lo grau de Tortosa, que passaven de l'altra part del castell e quan les altres venien de part d'*Oropesa*, passaven aytambé de la altra part del castell sobre la arena”.

Els texts dels passatges de la *Crónica* o *Libre dels Feys* els he tret del manuscrit H, el més antic, procedent de Poblet, pero la lliçó *Orpesa* és la que apareix com *única* a tots els còdexs consultats (ms. C del comte d'Aiamans, B. del Arxiu de la Corona d'Aragó, D del Palau Reial de Madrid) i en les impressions antigues com el *Aureum Opus* o l'edició de València del 1557, impresa per la vídua de Joan Mey.

Crònica de Ramon Muntaner:

Cap. 9: “Primerament pres, al ixén Tortosa envers la marina, Amposta, qui en aquell temps era reyal loc, el casteyl de Huyldacona, Pañíscola, *Orpessa*, Castelló, Borriana, Almeçora, Xilxes, Almenare, Val de Segon, Morvedre el Puig” (ms. d'El Escorial, I-K-6, fol. 10v; al marge i escrit per la mateixa lletra posa: *Orpesa*).

Cap. 9: “Primerament conquès, hixén de Tortosa envers la marina, Amposta, qui en aquell temps era reyal loch, el castell de Huyldecona, Paníscola, *Orpessa*, Castelló, Burriana, Almassora, Xilxes, Almenara, Vayl de Segon, Murvedre el Puig” (ms. de la Biblioteca Nacional de Madrid, núm. 1803, fol. 12).

He copiat el passatge de la *Crònica* de Ramon Muntaner segons els dos manuscrits que ens l'han trasmès (els altres còdexs [que són el B. de la Biblioteca Universitària de Catània; el D. de la Biblioteca de Catalunya; el ms. 759 de la Biblioteca Universitària de Barcelona] no tenen aquesta part del començament) perquè encara no disposem d'una edició paleogràfica o crítica, i he cregut que seria d'interès veure no sols el nom d'*Orpesa* sinó també el d'altres localitats valencianes.

2.2 Durant l'època medieval, en escrits utilitaris, disposicions administratives, cartes, etc. són olt abundants les citacions del nostre topònim, tant en llatí com en vulgar, i sempre la forma és *Orpesa*, de vegades llatinitzada en *Orpesia* (no *Oropesa). Tenim la sort que el savi arxiver F. Sevillano Colom, fill de la localitat, va publicar al *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (vols. XXVII XXVIII i XXIX, de 1951 1952 i 1953) un documentat *Bosquejo histórico de Oropesa*, on el topònim és citat a cada pas.⁵ N'assenyalaré uns pocs casos. No tinc en consideració el document de 1149 on el comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, cedeix a l'ordre dels Hospitalers el "castrum de *Orpesa*" (doc. núm. 1; BSCC, XXVIII, p. 297) ni el d'Alfons II d'Aragó del 1169 on es parla de "illud castrum de Exuvert et illud castrum quol vulgo dicitur de *Orpesa*" (doc. núm. 2; ibidem p. 298).

El 1264 el rei arrenda la gabella de la sal "de rivo Ulldecona usque ad gradum *Orpesie*" (doc. núm. 3; ibidem, p. 298) i el 1268 l'hereu, l'infant En Pere, deu uns diners a causa del "pane quem expendimus apud *Orpessa*" (doc. núm. 4; ibidem, p. 299); de l'any 1270 és un esment a propòsit del "de castro et villa de *Orpesa*" (doc. núm. 5; ibidem p. 299)

El rei Pere el Gran vol que es castigue l'assalt que hom ha fet contra *Orpesa* i s'adreça a un jurista "super barrigio sarracenorum *Orpesa*" (doc. núm. 6; ibidem, p. 329); en aquesta incursió van intervenir hòmens de Castelló ("homines de Castilione qui interfuerunt barrigio de *Orpesa*", doc. núm. 10; ibidem p. 331).

Som ara a començament del segle XIV. En redacció vulgar tenim una llarga súplica de Guillem Dalmau al rei Jaume II per tal que li siguen reconeguts els drets que li deixà son pare: "lexà a mi hereu del loch d'*Orpesa*" (doc. núm. 20; ibidem, pp. 337-340); el nom hi és emprat 15 voltes i sempre com a *Orpesa*.

No continuarem copiant més exemples de l'obra de Sevillano Colom. Em reduiré a aportar-ne d'unes altres procedències. Per exemple, en una qüestió sobre la caça que es planteja el dia 1 de novembre de 1389 entre els jurats de Castelló i el comanador de Xivert,

"Lo consell acordà que dos jurats ensemps ab los discrets en Pere Moster e en Pasqual Ferrando només vaien al loch de *Orpesa*, qui es comigà, per parlar ab lo dit comanador".⁶

En una carta des de València (1414), adreçada al rei Ferran I, Joan Mercarder li explicà:

“Los moros cossaris qui són venguts en mon poder, qui foren preses en una galiota o barqua per la galea de mossèn Bernat de Fortià en les mars de Castellò, denant *Orpesa*, ab los qui són estats preses per diverses parts del regne”.

L'impost o tall del drap que es cobrava a tot el regne és arrendat (1404) i hom precisa els llocs, com ara el tall de:

“...Sent Matheu e de tots los lochs quels Maestrat de Montesa e bisbat de Tortosa han en lo regne de València, del coll de la Garrofera a enllà, e de la Serra d'En Guillem Galceran e de *Orpesa* ab totes lurs alqueries...”⁸

Si passem a èpoques més modernes el resultat és el mateix. Així en els *Furs y actes de cort fets y atorgats per lo emperador don carlos* (1537) és dit:

“...arribant certes fustes de moros al cap de *Orpesa* e combatent la torre que en lo dit cap se es feta...”⁹

Igualment a les corts de 1626 (capítol CCL) es discuteix si s'han de sustentar quatre peces d'artilleria i es demana que:

“...es sustenten, de la manera ques sustenten les de les viles de Benidorm, Altea, y *Orpesa*”.¹⁰

Encara en la llista de localitats valencianes elencades en el *Liber Patrimonii Regni Valentiae*, del segle XVII, que es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó el nostre topònim és clarament *Orpesa* (fol. 209 r).

3.- La forma *Oropesa*

Entre la documentació valenciana al segle XVII apareix l'altra grafia *Oropesa*. Per exemple en les *Ordinacions tocants a la custòdia y guarda de la costa marítima del Regne de València* s'estipula que les

“Fortalees de *Oropesa* tenen un atallador de a peu que, encara que residia en la vila, tindrà obligació de ací avant de residir precisament en la fortalea Vella...”¹¹

És un fet que en l'escriptura *Oropesa* s'imposa ara, sobretot que a mitjans del XVII és Capità general de València l'excel·lentíssim senyor “don Duart Fernando Álvarez de Toledo Portugal Monroy y de Ayala”, el qual és entre altres dignitats “compte de *Oropesa*, de Alcaudete, Belvis y Deleytosa, Marqués de Villar, de Flechilla y Jarandilla, senyor de la villa y casa de

Montemayor...”.¹² I aquest títol no és el del lloc castellanenc sinó el de la vila de Toledo, partit judicial de Puente del Arzobispo. Hauríem de recordar el que significà, en l'Espanya dels Austries, la família nobiliària del comte d'*Oropesa*, entre la que es compta un primer ministre de Carles II. No vull afirmar que solament aquesta causa ha influït en el triomf, però sí que el mimetisme produït pel nom toledà és el que ha estat determinant en l'acceptació, durant els segles de preponderància castellana, de la forma aliena *Oropesa*. És inútil continuar amb citacions. Tot els qui escriuen en castellà al segle XVIII, com Ponz o Cavanilles, usaran sempre eixa denominació, i naturalment així ho faran els qui escriuen als segles XIX i XX.

Però adoptar *Oropesa* perquè és la que apareix en texts castellans o aragonesos té tan poc fonament com, per exemple, obtenir-se a batejar el nostre gran poeta *Ausiàs* com a “*Ausias* o *Ausías*”, amb l'argument fal·laç que així ho diuen poetes navarros i castellans des del segle XVI... Qui coneix una miqueta la fonètica valenciana sap que una pronunciació àtona en *-as* és impossible a la nostra terra.

4.- Conclusió

El poble valencià, davant el topònim que ací ens ocupa, especialment el de les comarques castellanenques veïnes, manté *Orpesa* [fonèticament *orpéza*], amb la *-s-* sonora (com *rosa*, *casa*, *cosa*). És clar que, al costat, se sent també *Oropesa*, que és la forma oficial castellana, pròpia dels qui han fet estudis. Quan jo era menut i escoltava per terres de Castelló la pronunciació popular *Orpesa* em pensava que la dien malament, perquè a l'escola m'havien ensenyat *Oropesa*.

La pronúncia castellana no és cap criteri, per consegüent, per acceptar **Oropesa (de Mar)* i renunciar a una clara, secular tradició valenciana.

Als exemples que he citat d'*Oropesa* els podria fàcilment afegir una quantitat prou conspicua d'altres citacions tretes d'Itineraris dels nostres reis medievals i de documents publicats i inèdits dels arxius i de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Sense negar que la forma acastellanada *Oropesa* ja comença a tenir una certa antiguitat (una mica espúria, dit siga de passada, *Orpesa* presenta una executòria de nissaga valenciana, que la fa preferible per tots els conceptes. Almenys la Filologia i la Història van en eixa direcció: ORPESA.

¹Vegeu C. Barceló Torres. *Toponímia aràbica del País Valencià*, [Xàtiva 1983], p. 189. Cfr. A. Ubieto Arteta. *Orígenes del Reino de Valencia. Cuestiones cronológicas sobre su reconquista.* ³ Valencia, 1977, pp. 94-97.

²En els diplomes del rei Pere I d'Aragó, redactats en un llatí intencional, tenim *Auropesa i Oropesa*. Vegeu l'edició d'Antonio Uvbieta Arteta, *Colección diplomática de Pedro I de Aragón y de Navarra*, Zaragoza 1950, pp. 154-156.

³Per raons pràctiques, he subratllat sempre el topònim.

⁴ *Llibre del Repartiment del Regne de València*, I. Registro 5 del ACA. Edición...por María Desamparados Cabanes Pecourt [y] Ramón Ferrer Navarro, Zaragoza 1979, p. 41 (textos Medievales, 66).- En aquesta edició hom no ha llegit la paraula *donec*, però la lectura del facsímil és clara; vegeu la reproducció facsimilar dirigida per A. Ferrando, València, Vicent García, 1978, foli 8.

⁵Sevillano Colom va exercir la seua activitat sobretot a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, primer, i després al front de l'Arxiu Històric de Mallorca, i és un dels millors paleògrafs valencians que han existit. Les seues transcripcions mereixen tota confiança.

⁶Publicat per J. Sánchez Adell, *Castellón de la Plana en la Baja Edad Media*, Castellón de la Plana 1982, p. 148.

⁷Margarita Tintó Sala, *Cartas del Baile General de Valencia. Joan Mercader al Rey Fernando de Antequera*. Valencia, CSIC, Institución Alfonso el Magnánimo, 1979, p. 239, doc. núm. 73 (datat a València el 7 de novembre de 1414).

⁸Arxiu del regne de València, Generalitat, fol. 68-69; citat per María Rosa Muñoz Pomer, *Orígenes de la Generalidad Valenciana*, València 1987, p. 279. Una disposició molt semblant del 1412 parla "...de Orpesa ab totes lurs alqueries, termes e pertinències", *ibidem*, p. 505.

⁹Edició facsímil per Ricardo García Cárcel, *Cortes del reinado de Carlos I*, Valenciana 1972, p. 93 *b* (Universidad de Valencia, Departamento de Historia Moderna, Monografías y Fuentes, 5).

¹⁰Edició facsimilar de Dámaso de Lario Ramírez, *Cortes del reinado de Felipe IV. I Cortes valencianas de 1626*. Valencia 1973, p. 165 *a* (Universidad de Valencia, Departamento de Historia Moderna, Monografías y Fuentes, 9).

¹¹ Publicat per Joaquin B. Martí Mestre en la seua tesi de llicenciatura de la Universitat del València, març de 1989, p. 55. Donà també el text Jordi Colomina, *Toponímia costanera valenciana de 1673*, en “Societat d’Onomàstica. Bulletí Interior”, XLIV, 1991, p. 600 (XIVe Col·loqui d’Alacant).

¹² Vegeu la *Bibliografía de la lengua valenciana* de J. Ribelles Comín, III, Madrid 1939, pp. 197-190.

ADDENDA

En la reunió del 26-III-1991 on es va discutir la denominació del topònim castellonec, el Sr. Leopoldo Peñarroja va presentar al darrer moment una Addenda per demostrar “l’antiguetat de la denominació Oropesa” i “sa progressiva difusió”.

La peça de resistència era el document del *Llibre de Memories de diversos successos e fets memorables... de la ciutat e Regne de Valencia* (1308-1644), editada per S. Carreres Zaccarés (Valencia, 1930). Precisament es tracta d’un escrit que fa referència a una lletra del rei, en la qual disposa

“[...] que la ciutat li trametes sindichs ab poder bastant, e que fossen a 28 de agost, 1419, en lo lloch de Oropesa” (p. 4829).

Em va cridar l’atenció el caràcter tan poc genuí del text (grafia lloch, sintaxi, etc.) i vaig recordar el que Carreres Zaccarés diu (I, p. XVIII) a propòsit de les còpies del Llibre de memòries sobre les que ell va haver de fer l’edició. Per això vaig preguntar tímidament al Sr. Peñarroja si havia consultat el document original. La resposta, quasi com qui ha estat ofès, va ser agitar el seu llibre sobre el Mozárabe i dir que ell ho controlava tot. Doncs bé, es veu que el document del 1419 no el va poder controlar:

És una carta d’Alfons el Magnànim als jurats i prohoms de València comunicant-los la seua intenció de partir immediatament cap a Sardenya i Sicília i demanant-los que nomenassen síndics per tractar amb ell qüestions que no especifica –sens dubte volia diners– el pròxim dia 28 d’agost (de 1419) en València. la lletra, copiada íntegrament en el Manual, apareix datada així:

“Dada en lo loch de l’Orpesa sots nostre segell secret a XX dies d’agost” (AMV, Manual de Consells, A27, fol. 147 v).

Ara queda clar. El text del llibre de memòries confon el lloc de la cita –València– amb el del loc des del qual és expedida la lletra: *Orpesa* (i no Oropesa).

Germà Colón Domènech
Catedràtic de Filologia de la Universitat de Basilea
maig del 1991